

Türk Aile Hayatı Üzerine Genel Bir Bakış

A General Survey on Turkish Family Life

Nuray E. Karaca

Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü nkaraca@atauni.edu.tr

Özet

Bu makalede ailenin şu andaki durumunu tahlil etmek için geçirdiği tarihsel süreci incelemeye çalıştık. Endüstrileşme devrinde ailenin yapısının ve fonksiyonunun nasıl değiştiğini aydınlattığımızda, aynı zamanda ailede kadının konumunu da açıklayabiliriz. Tarihsel süreçte kadının rollerinde ve statüsünde bir değişiklik olup olmadığını veya ailedeki bireylerin statülerine uygun rolleri icra edip etmediğini belirlediğimizde ailenin öğeleri arasındaki çatışmayı açıklamak mümkün olacaktır. Eğitim, kültürel aktarım, çocuk doğurmak, bebeğin bakımı ve korunması gibi ailenin daimi fonksiyonlarındaki gelişmelerde bir takım değişiklikler olmuştur. Aile sayıca azalmış ve pek çok yan faktörünü kaybetmiştir.

Abstract

In this essay, we have tried to examine the historical process that the family underwent in order to analyse the present situation of the family. When we shed light on how the structure and the function of the family changed in the industrialization period, we also put forward the position of the woman in the family. It will be possible to explain the conflict among the constituents of family when we determine whether there is a change in the status and the roles of woman in the historical process or whether the individuals in the family act suitable roles to the status. There have been some changes with the developments in the constant functions of the family, such as education, cultural transmission, to give birth to baby, the nursery and the protection of the baby. The family has been decreased in quantity and has lost many of its sub-factors.

Ailenin bugünkü durumun anlamak için tarihsel boyutunu ortaya koymak gerekir. Batı bugün ideolojilerin sonunun geldiğini ifade ediyor. Fakat, gelişmekte olan ülkeler için böyle olmadığını biliyoruz. Çok hızlı bir değişim sürecini yaşamak zorunda bırakılan geri kalmış ülkelerde kurumlardaki değişimler bu değişimin toplumdaki bir göstergesidir. Bu değişimlerden etkilenen aile nasıl bir değişim süreci içindedir? Ailenin geleceği konusundaki görüşlerin niçin ortaya atıldığı ve aileyi korumaya yönelik girişimlerin neden yapıldığı gibi soruları tarihsel süreci bilmeden yanıtlamak kolay olmayacaktır. Bu makalenin amacı bu tarihsel süreci gözden geçirerek günümüz ailesinde ortaya çıkan yapı-fonksiyon ilişkisinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktır.

En ilkel toplumlardan itibaren aile kuramına rastlanılmakta ve antropologların incelemeleri bu topluluklarda çekirdek aile tipinin bulunduğunu göstermektedir. Nüfusun artışıyla birlikte aile değişik şekillere bölünmüş ve her toplumda farklı özellikler göstermiştir.¹ Aile kurumu başlangıçta biyolojik zorunlulukla ortaya çıkmış, bir bakıma koruma iç güdüsünün sonucu olarak doğmuş ve nüfus olaylarında zaman içerisinde en çok etkilenen sosyal kurum olmuştur. Aile ve nüfus arasındaki etkileşim doğrudan doğruya ailenin yapısına ve büyüklüğüne etki etmiştir. Ailede değişmeye yol açan sadece nüfus olayları değildir. Bunun yanı sıra, toprağa yerleşme, iş bölümü, artan ihtiyaçlar, bilim ve teknoloji, coğrafi keşif ve icatlar, sanayileşme, sanayi ötesi toplumların bazı problemlerini sayabiliriz. Bu sosyal olgular hiç şüphesiz Türk ailesini de etkilemiştir. Türk toplum kültüründe egemen kurumların başında ailenin geldiği muhakkaktır. Toplumumuzun geçirdiği değişmelere rağmen aile kurum olarak gücünü korumaktadır. Şimdi Eski Türklerden başlayarak aile yapısının günümüze kadar olan değişimini tarihsel boyutta açıklamaya çalışalım.

Eski Türklerde

Tarihin en eski kavimlerinden olan Türkleri göçebe olarak adlandıranlar vardır. Oysa Türkler göçebe ekonomisi ile yerleşik hayat iktisadını beraber yaşamıştır. Değişik coğrafyalarda çeşitli medeniyetlerle karşı karşıya gelmesinden dolayı Türk Aile yapısında sosyoloji biliminin tespit ettiği aile tiplerinden bir çoğu görülmektedir.

Bugün olduğu gibi o dönemde de evlilik ve aile kurumu çok özel bir yere sahiptir. Çünkü o dönem Türk toplum yapısına göre devlet ile aile kurumu arasında, çok sıkı bir ilişki vardır. Devlet, toplumun psikolojik olarak yenilenmesinden, nesillerin yetiştirilmesinden ve onların çok iyi askerler olarak hem toplumun hem de devletin devamından aileyi sorumlu tutmaktadır. Bu yüzden Türk ailesi bir yandan toplumun çekirdeği olurken, diğer taraftan da devletin taşıyıcısı durumundadır.² Eski Türk ailesini anlamak için o toplulukta kadının durumuna bakmamız gerekir. Bugün ancak bazı çağdaş toplumlarda görülen kadın anlayışının, o dönem Türk toplumunda bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Kadın önemlidir. Güneşe benzer yedi kat gökte oturur, sadece evi idare etmekle kalmaz, gerektiğinde erkeğinin yanında savaşır, yüzü açık toplantılara katılır, memleket meseleleri ile ilgili düşünce ve görüşlerini belirtir.³

Türk destan kahramanlarına baktığımızda hepsinin tek karısı vardır. Türk kadınına genelde hürmet edilir, kimse el kaldırmazdı. Hiçbir asker isyan ve kargaşalık zamanında dahi en (şamatacı) kadına bile elini

dokunduramazdı. Koca karısına son derece nazik bir dost gibi davranır, Anaya karşı da sonsuz bir hürmet gösterirdi.⁴ Dede korkut Oğuz namelerinde, Deli Dumrul anasından değil daha çok karısından fedakarlık istemiştir. Bu hikayelerde aile reisi baba olmakla beraber, evde bir koca baskısı yoktur. Karı-koca davranışlarında birbirlerine karşı samimi ve saygılıdır. Kocalar gerektiğinde kadınlara akıl danışmaktadır. Türk destan kahramanları iyi ata binen, iyi kılıç kullanan, iyi savaşan kadınlarla evlenmek istemişlerdir. Öyle ki Beyrek sevdiğine yenilmekten zor kurtulmuştur. Gökalp'in ifadesiyle eski Türklerde kadınlar Amazon niteliğini gösteriyorlardı yani usta binicilik iyi silah kullanma, yiğitlik Türk erkekleri kadar kadınlarında da vardı. Sıradan ailelerde ev, ortak olarak karı ile kocamandı. Çocuklar üzerinde velilik özelliği baba kadar anaya da aitti. Savaşçılık genel bir karakterdi. Kadınlar malları kullandıkları gibi dirlik, zeamet, has ve yurtluklara da sahipti. Verdiğimiz örnekler İslâmi dönemlere ait olsa da, eski Türk gelenek ve düşünce kalıplarının varlığı her an hissedilmektedir. Hikayelerdeki aile yaşantısına baktığımızda şunları söyleyebiliriz. Aile çok sağlam temellere oturtulmuştur. Esas olarak monogami vardır. Fakat çok zor durumlarda birden fazla kadın alınabilmektedir. Bunun tek örneği Beyrek'in kendisini esir düştüğü hisardan kaçırarak Bayburt beyinin kızını almasıdır.⁵ "Eski Türk aile anlayışında kadının yeri çok önemli olmakla birlikte, ailenin genel karakterini ataerkil özellikler teşkil eder. Çünkü soy zinciri babaya bağlanmıştır. Aileyi temsil etmek anaerkil özelliklerin bir kısmı Türk ailesinde de bulunmaktadır. Fakat sonradan aileye katılır ve ailenin ismi, babanın aile ismini taşır. Kadın gelindir ve kadının anne, baba ve kardeşleri (dayı ve teyzeler) aileden sayılmazlar. Çünkü soy zinciri babanın ailesine bağlanmıştır."⁶ Ailenin ve devletin hatta toplumun sağlıklı bir sosyal yapı olarak yaşaması için uygun bir evlilik yapılması gerekir. Türkçe'mizde yer alan evlenme ifadesi, erkekle kadının yeni bir aile kurması anlamına gelir. Bu geçmişten Göktürklerden gelen bir gelenektir. Türklerde aile törenle yapılan evlenme ile kurulurdu. Orhun Yazıtları'nda da böyle olduğu ifade edilmektedir. "Bilge Kağan; Türgişlerin kağanına kızımı büyük törenlerle verdim. Türgiş kağanının kızını da oğluma büyük törenle aldım;" der. Türklerde yakın kan bağı evlenmeye engeldir. Evlenmek için belli bir yaş şartı yoktur. Fakat gençlerin bülüğe erişmiş olması gerekir. Evlenmenin önemli şartlarından biri ananın, babanın, gençlerin rızasıdır.⁷

Eski Türk ailesi bir yönüyle çekirdek aileye karşılık gelmekteydi. Evlenen kız ve erkek evin en küçük oğlu değilse, ayrı bir eve çıkarlardı. Ne iç güveyilik, ne de iç gelinlik vardı.⁸ Bugünkü aile şekline modern aile veya Fransız Sosyolojisinin dediği gibi "Karı-koca" ailesi denir. Bu aile şekli baba

soyunun küçülmesiyle oluşmuştur. Bu aile karı, koca ve evlenmemiş çocuklardan meydana gelmiştir. Bu duruma gelmeden önce eski Türklerde en çok görülen German ailesi "farmille paternell" olarak da adlandırılan, pedersahi ailenin tekamülünden oluşan baba otoritesine dayanan soy ailesidir.⁹ Türk ailesi, aile reisinin adeta mülk sayılan aile efradı üzerinde söz sahibi olan eski Yunan'daki "genose" ve Roma'daki "gens" diye adlandırılan geniş aileden çok farklı olduğu gibi, Slavlardaki aile büyüğünün bütün aile halkına köleleri gibi hükmettiği kollektif mülkiyete dayalı tipik geniş aile olan Zadurgaya'da benzemez. Her dönem çeşitli fonksiyonları olan aile kurumunun eski Türklerde de çok sayıda fonksiyonu vardı. En önemlileri "çocuk doğurmak, çocukları toplum ve devletin istediği modele göre eğitmek, toplumun sahip olduğu değerleri korumak, sosyal yardımlaşma ve dayanışma birimi oluşturmak, psiko sosyol ve biyolojik zevk ve doyum meydana getirmek, gerektiğinde de klanın görevini üstlenmek ve bütün aile fertlerini savaşa hazırlamak."¹⁰ Türk toplum hayatında aile bu fonksiyonlarını her dönem toplumsal yapıya bağlı olarak ortaya koymuş ve toplum içinde kültürel aktarımı gerçekleştiren bir güç kaynağı olarak kendini göstermiştir.

İslamlaşma Olayı

İslam Hukukunda evlenmeyi incelerken İslam'dan önce Arabistan'da uygulanan evlenme şekillerine bir göz atmak gerekir. İslam'dan önce Arabistan da uygulanmış olan evlenme çeşitleri ve kadının hukuki durumuna ilişkin görüşler çeşitlidir.¹¹ İslam'dan önce ki Arap cemiyetinin aile müessesesi diğer müesseselerin çoğu gibi ahlakın bozulmasından etkilenmiştir. Kız çocuklarını öldürme adeti, doğumlardaki kız, erkek dengesini bozmuştur.¹² Kadın, kölenin hukuki durumuna benzer bir statü içindeydi. Kadın bir eşya idi. Aile içinde babanın kardeşlerinin yahut oğlunun otoritesi altındadır. Evlenme bir satış akdi gibidir. Kadın baba hakimiyetinden çıkar, koca hakimiyetine geçer. Koca, karısını bir bedel karşılığı satabilir. Evlenmeyi serbest birleşmeden ayıran husus, evlenmede mehir verilmesi keyfiyetidir. Cahiliyye devri Arap ailesinin pedersahi bir karakter taşıdığı hususunda ihtilaf yoktur. Pedersahi aileyi karakterize eden başlıca özellik, onun sadece erkekleri ihtiva etmesi ve ancak erkek tarafından hısımlardan meydana gelmesidir. Kadın aile fertleri arasında sayılmazdı. Kız çocukları tüketici birer külfet olarak kabul edildiğinden, ailede yeteri kadar kadın olduğu kanaatine varılırsa yeni doğan kız çocuğu öldürülebilir, diri diri toprağa gömülebilirdi. Kız evleneceği zaman babası onun fikrini almaz, erkekle doğrudan anlaşır. Babaya mehir adı verilen muayyen bir para ödmeden evlenmek mümkün değildi.¹³ Cahiliyye devrinde Arap

topluluklarında başka nikah şekilleri de görülür. Bedel, haden, şigar, makt ve mut'a bu devre mahsustur. Bedel nikahı, iki erkeğin karılarını değiştirmeleridir. Haden hür olduğu için zina yapmayan bir kadının bir erkekle metres hayatı yaşamasıdır. "Şigar nikahı ise iki erkeğin mehir vermeden karşılıklı olarak birbirlerine kızlarını vermesi ya da velisi oldukları başka kadınlarla evlenmeleridir. Makt nikahına gelince, bir kimse öldüğü zaman en büyük oğlu üvey anasını mehirsiz alma hakkına sahiptir. Onunla evlenirse bu şekilde akdedilen evlenmeye nikah-ul makt denir. Bu nikah şekli kardeş veya oğul ölünce karısını nikahlamak şeklinde görülür. Fakat en yaygın şekli üvey ananın nikahlanmasıdır."¹⁴ Muta Nikahı da süreli yada geçici evlenme diyebileceğimiz usulle, kadın ve erkeğin belli bir süre birlikte yaşaması için anlaşmasıdır. Erkek kadına belli bir bedel (Mehr) öder.¹⁵ Görülüyor ki cahiliyye devrinde aile sağlam ve ahlaki bir müesseseye niteliğini taşıyordu. İslamiyet kadına bir takım haklar getirmiştir. İslam aile hukuku, genel olarak "ahval-i şahsiye- statut personnel" deyimiyle ifade edilmektedir. Batı hukuk sistemlerinden alınma olan bu deyim İslam hukukunda çok geniş bir anlam ifade eder. Evlenme, boşanma, velayet ve vesayet müesseseleri "statut personnel" in ana konuları olduğu gibi, şahsın hukukuna ilişkin bütün meseleler tüm miras hukuku ve bazı borçlar hukuku müesseseleri de "statut personnel" içinde mütalaa olunur. Aile hukuku temelde evlenme müessesesine dayanır.¹⁶ Evlenmek bir vazifedir, İslamiyet evlenmeyi teşvik etmiş, bundan yüz çevirenleri suçlamıştır.¹⁷ İslam hukuk dilinde evlenmeyi ifade etmek için kullanılan teknik terim nikahtır.¹⁸ Nikahın devamı için karı koca arasında iyi geçinme ve uygulamanın gerekli olması yanında, İslam nikah emrinde pek çok kolaylık ve genişlik gösterdiği halde boşanmada bu kolaylığı göstermemiştir.¹⁹

İslamiyet'le Arabistan da evlenme düzensiz bir müesseseye olmaktan çıkmıştır. Kadının hukuki durumu düzelmiştir. Evlenmede akind taraflarından birisi olmuştur. Kız çocuklarının öldürülmesi yasaklanmış, dört kadınla evlenmeye müsaade edilmiştir. Ancak Kur'an-ı Kerim eşler arasında mutlak bir eşitlik sağlayamayacağı için kişilerin tek kadınla evlenmesini uygun görmüştür.²⁰ İslamiyet pedersahi aile düzenine bağlı kalmıştır. Ailenin yönetim işi, mali yükü erkeğin omuzlarında olup, erkek karısının ve çocuklarının yeme, giyinme, barınma, eğitim vs temel ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Aile birliğini koca temsil eder. Doğan çocuğun soyu babaya aittir.²¹ İslamiyet'in kadının hukuki durumunda ve evlenmede yaptığı reformlar, bu dine yeni girmiş olan toplumların çoğunun yerleşmiş ilkel adetlerine göre çok ilerici bir karakter taşıyordu.²² İslam hukukunda erkeğin üç talak hakkı vardır. Erkeğin birinci ve ikinci boşanmadan sonra karısı ile yeniden bir araya gelmesi mümkün iken, üçüncü boşanmadan sonra araları

kesin olarak ayrılır. Tekrar evlenebilmeleri için kadının başından başka bir evliliğin geçmesi gerekir. Kadın, kocasına belli bir mal veya aldığı mehri geri vererek boşanmayı isteme hakkına sahiptir.²³ Özetle, "İslam hukukunda evlenme, irade beyanıyla kurulan akit olup, akte herhangi bir memurun veya din adamının iştiraki zorunlu değildir".

İslami etki altında gelişen ve yapılanan Türk düşünce ve toplum hayatı içerisinde de, aile, evlilik ve kadın kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Örneğin bu konudaki görüşleriyle en önemli bilim adamı düşünürlerimizden Yusuf Has Hacib'e göre aile ocağı evlilikle tütmeye başlar. İyi bir aile kurmak için iyi bir evlilik yapmak gerekir. Bu evliliği gerçekleştirecek olan erkektir. Çünkü bu hak ona verilmiştir. Aileden sorumlu kişi odur ve o her şeye hakimdir. Kadını alan evi kuran, çocukları eğiten, ailenin geçimini sağlayan erkektir. Erkeğin bunları başarabilmesinde bir yardımcıya ihtiyaç vardır. O da kadındır. Bu yardımcıyı seçerken erkek çok dikkatli davranmalıdır.²⁴ Yusuf Has Hacib şöyle der: "Eğer evlenmek istersen, çok dikkatli ol ve iyi bir kız ara. Alacak kimsenin soyu soppu ve ailesi iyi olsun; kendisinin de haya ve takva sahibi, temiz olmasına dikkat et. Onda yüz güzelliği arama güzel huy ara: huyu iyi olursa seni memnun eder..."²⁵ Yusuf Has Hacib, eski Türk aile geleneklerinden önemli özellik barındırır da farklı bir anlayış sergilemektedir. Savunduğu aile babanın egemenliğinde otoriter ve ataerkildir. Yusuf Has Hacib'deki bu kadın kötümserliğinin temel nedeni İslami görüş ve uygulamalar olamaz. İslamiyet'le kadın imajında değişiklikler olmuştur. Ama bu dönüş kadını erkeğin esiri olarak görmek için değil, kadını evin hanımı yapmak içindir. Ahlaklı kişinin güzel göründüğünü belirterek, kadının güzelliğinin onun tavır ve hareketlerinde olduğunu söyler. Ahlak konusunda görüşler ifade eden Kınalı-zade Ali Efendi'de "İlm-i Ahlak", "Aile Ahlakı" ve "Devlet Ahlakı" olmak üzere üç tür ahlaktan bahseder. "Aile ahlakı, ev halkı ile olan fiil ve amellerinden bahseden ilimdir. Herkes, ev halkı, ailesi, çocukları, hizmetçileri, çalıştırdıkları ile ne şekilde alaka kurup, toplanmalı oturmalı ki intizama kavuşup yükselsin."²⁶ Bu konuda ünlü Arap düşünür ve kelamcısı Hüccetül İslam İmamı Gazali (1058-1111) de şöyle der: "..... bakmak, oturmak, oynamak ve şakalaşmakla gönül eğlendirmek kalp huzurunu sağlamak ve ibadetini onunla takviye etmektir."²⁷ İnsanın pek çok sıkıntısının olduğunu bu nedenle daima huzur içinde ibadet yapamayacağını onu dinlendiren, ona kuvvet veren bir güce ihtiyacı olduğunu belirterek bunu ancak ailenin sağlayacağını söyler.

İslam dininin temel kaynaklarında, nikahın düğünle ilan edilmesi gerektiği aile içi ilişkilerin nasıl olacağı, dul veya bekar kadınla izdivacdan hangisinin faydalı olduğu, evlenilmesi yasak olan kimseler, boşanma,

akrabalık, ve miras konuları bütün ayrıntıları ile açıklanmıştır.

Osmanlı'da

Aile hukukumuzun tarihi gelişiminde Osmanlı aile hukuku, İslam hukuku kadar önemlidir. Çünkü Osmanlı toplum yapısı, Mevcut İslam hukuk kültürünün günlük hayata yansıma tarzlarından biri olarak değerlendirilebilir. Osmanlı toplumunda şer'i hukuk yanında örfi hukuk gelişmiş olmakla beraber, örfi hukuk daha çok kamu hukuku alanında, Kur'an ve Sünnetin bıraktığı bilinçli boşlukların doldurulması merkezi idarenin güçlendirilmesi, devlet ve kamu yararının gözetilmesi gibi gayelere yönelik olarak geliştirilmiştir. Aile hukuku ise örfi hukuktan ziyade İslam hukuku kaynak ve kültürüne göre gelişmiş ve şekillenmiştir.²⁸ Diğer bir ifade ile Osmanlı Aile Hukukunun Şer'i Hukuk içerisinde yer aldığı, İslam Hukukuna da yansıdığını söyleyebiliriz.²⁹ İslam hukukunda evlenme, tarafların onayladığı bir akit ile gerçekleşir. Bu nedenle bir memurun veya din adamının evlenmeye katılması mecburiyeti yoktur. Fakat İslam Hukuku "velayeti ammesi" dolayısıyla kadının bazı hallerde evlenmeye müdahale edeceğini kabul etmiştir. Kadı bazen nikah akdinde hazır bulunur ve hüccet-i nikah akdi verilen bir belge tanzim ederdi. Evlenmek için kadıya gitme mecburiyeti olmamasına rağmen çok eskiden beri Türklerde imam nikâh sırasında hazır bulunması ve dua okunması geleneği vardır.³⁰ Ailenin kurulması evliliğin gerçekleşmesi önemlidir. Çünkü Müslüman bir kimsenin evlenmesi sünnettir. Müslüman'ın çoğalmasında katkıda bulunmak, günahlardan korunmak için evlenmek gerekir. Bütün bunlara rağmen evlenmek için evlilik hukuku denilen şartları taşıyan insanlar evlenebilir. "Evlilik hukukunun temelini, ehil ve istekli olmak teşkil eder. Ehil olmaktan kasıt, akıl, sağlık ve zenginlik bakımından yeterli olmaktır. Bunlar da yetmez, evliliğe karşı istek ve hevesin de bulunması gereklidir."³¹

Kınalızade Ali Efendi bu durumu şöyle izah eder: "Şu iyi bilinmelidir ki evlilikle ilgili adı geçen fazilet ve üstünlükler evlilik hukukunu ayakta tutan evlenme sebebiyle zulüm ve isyan sadır olmayanlar içindir. Aile hukukuna uymayan kimselerin evlilikten kaçınması ve yolsuzluğa katlanması lazımdır. Bizim din alimlerimiz derler ki nikah son derece istekli olan gerekli ve zaruridir. Orta seviyede ki istek durumunda evlenme de uygundur. Zulüm ve haksızlık durumunda haramdır. Ahlakçılar şöyle derler: Evlenecek her kimsenin, eşini çekip çevirmeye, evini idareye muktedir olmazsa evlenmekten uzak durması ve yalnızlığa sabretmesi, evlenmemesi gerekir.³² Evlilik hukuku denen bu şartları taşıyan her Müslüman, evlenmekle yükümlüdür. Çünkü Hz. Muhammed, evlilik şartlarına uygun fakat henüz evlenmemiş bir müslümana şöyle demiştir: "O halde sen

şeytanın kardeşlerindensin. Hıristiyan rahiplerinden isen onlara layıksın. Şayet bizdensen nikah bizim sünnetimizdir."³³ Buna benzer ayet ve hadisler bakılarak İslam hukukçuları evlenmeye çeşitli durumlara göre değişen farz, vacip, sünnet, mekruh ve hatta haram gibi bir takım dini hükümler yüklemişlerdir.³⁴

Öte yandan özellikle doğu bilimcileri (müsteşrikler) tarafından nikahta ödenen mehre bakılarak nikah akdinin bir satım akdi, mehrin de satış bedeli olduğu ileri sürülmüştür. Bu görüş gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü nikah akdiyle satım akdinin birbirine benzemeyen bir çok noktası vardır. Örneğin nikah akdi şeklidir geçerli olması için şahitlerin huzurun da olması gerekir. Satım akdi rızai bir akittir. Nikah akdinde balığ olunması yeterli olmasına rağmen, satış akdinde reşit olması gerekir. Nikah akdinde mehir bir şart değil sonuçtur. Oysa satış akdinde satış bedeli mutlaka belirlenmesi gerekir. Nikah akdinde belirlenmemesi akdi geçersiz kılmaz.³⁵ Bu farklılıkları daha da çoğaltabiliriz. Evlenme akdinin tarafları evlenecek olan kişiler veya belirli şartlarda onların velileridir. İrade beyanı yani "icap ve kabul" evlenmenin en önemli unsurudur. Osmanlı toplumunda bu konuları derinlemesine incelemek istediğimizde önemli kaynaklar olarak kitaplar, fetva mecmuaları, kanunnameler ve şer'îye sicil defterlerini sayabiliriz. Bizim burada amacımız Osmanlı toplumunda ailenin yerini tespit etmek için evliliğin ne anlama geldiğini ve nasıl gerçekleştiği hakkında kısaca bilgi vermektir. Çünkü başta ifade ettiğimiz gibi Osmanlıda Aile hukuku örfî hukuktan ziyade İslam hukukuna göre şekil almıştır. Bu açıklamadan sonra Osmanlıda aile yapısına geçebiliriz. Ailenin temel ekonomik birim olduğu bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da geniş aile tipi yaygındır. Bu geniş aile içinde üç kuşağın barındığı, erkek kardeşlerin ve yakın akraba ailelerini de kapsayan geniş, kolektif, sosyal bir birimdir. Bu hem Müslüman hem de gayri Müslim için geçerlidir. Tahrir defterlerine göre hane diye adlandırılan birim ortalama beş kişiyi içerir fakat hanenin kendi başına tek bir aileye tekabül ettiğini söyleyemeyiz. Ailenin üç farklı kuşağına ait haneler bir bahçenin etrafında düzenlenmiş evlerde tek bir sosyo ekonomik birim olarak yaşarlar. Bu bölünmez birlik aynı çevrede yaşayan yakın akrabalar tarafından tamamlanır. Bu nedendir ki tipik bir Osmanlı şehrindeki bir mahalle sadece idari bir birim değil, aynı zamanda daima birbirini destekleyen akrabalarından oluşmuş sıkı bağları olan bir topluluktur.³⁶

Zaman ve şehirleşme şüphesiz her yerde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da aile ve akrabaların şekil değiştirmesine katkıda bulunmuştur. İslam hukukunda erkeklere tanınan birden fazla kadınla evlenme imkanı Osmanlı devletinde yaygın değildir.³⁷ Bunu bazı Avrupalı

seyyahlarda gözlemlemiştir. Örneğin 16. asrın sonlarına doğru Türkiye'ye gelen bir Alman Protestan papazi Salamon Schweigger şöyle yazar "Türkler ülkeleri yönetiyor ve hanımları da onları. Türk kadını kadar gezeni ve eğleneni yoktur. Polygamy yok. Bunu denemiş ve sonra vazgeçmiş olmaları, çünkü bu pek çok soruna yol açmıştır. Boşanma nadiren görülür, çünkü erkek para ve mal vermek zorundadır ve kız çocukları anneye bırakılır."³⁸ Osmanlıda kadın denilince akla ilk gelen şey harem olmaktadır.³⁹ Harem Osmanlı'dan önce Emevi, Abbasi ve Bizans'ta vardır. Osmanlı'da ilk önce saray çevresinde uygulanmaya başlamıştır. Saray içindeki harem ile halkın uyguladığı harem arasında, harem müessesinin işlev ve anlamı bakımından fark vardır. Halk arasındaki harem ailenin kadınları tarafından oluşmasına rağmen sarayda ise hareme para ile satın alınmış köleler, cariyeler, odalıklar, ikballer, haremağaları, sultanlar dahildir.⁴⁰ Osmanlı toplumundaki geleneksel ailenin yapısı içinde kadın önemli bir unsurdur. Fakat kadının toplumdaki statüsü çocuk sayısı ve yaşlılığı ile yükselirdi. Kadın bir aileden diğerine aktarılan bir üretim faktörü konumundaydı. Bu aktarım karşılığı önceden, bedel, başlık, kalın, vs olarak isimlendirilirdi. Bu sanılanın aksine Osmanlı-İslam toplumuna ait değildi. Çünkü İslam hukukuna göre mehir, mehr-i muaccel ve mehr-i müaccel şeklinde iki defada ödenirdi. Kadının kendi tarafından belirlenen bir ödenektir. Böylece boşanma veya dulluk halinde bir çeşit ekonomik güvenlik oluştururdu. Başlık, kalın vs. ödeneklerin öte yanda fıkıh kitaplarında yazan prensiplerle ilgisi yoktur. Kadının ekonomik bağımlılıkla evlendiği, bütün geleneksel toplumlarda damadın gelin için böyle bir ödemede bulunması adetti.⁴¹ Kadını korumaya yönelik bu önlemler insanlar tarafından istismar edildiğinde kadını babanın veya diğer akrabalarının damadın ödediği bedele karşılık evlilik yoluyla verilen mal konumuna sokar. Nitekim baba kızını çok küçükken bile evlilik şartıyla birine söyleyebilir ve karşılığında para veya mal alabilirdi. Bu para baba tarafından harcanır ve kız yaşı geldiğinde söz verildiği adama verilirdi. Bütün geleneksel toplumlardaki gibi, evlilik dışı ilişkiler ve babasız çocuk doğurma 16. yüzyıl Osmanlıları tarafından şiddetle kınanırdı.⁴²

Geleneksel Osmanlı toplum yapısı batıya açılmayla değişmeye başlamıştır. Toplumda meydana gelen değişiklikler bazı alanlarda daha belirgin görülür. Tanzimat böyle bir dönemdir. Osmanlı'nın batıya açıldığı yeni fikirlerle karşılaştığı pek çok yönden şüpheye düşüldüğü dönemdir. Tanzimat dönemindeki sosyo kültürel değişimler, en azından üst ve orta sınıf kadınlarını sosyal hayata sokan altın bir çağ oluşturmuştur. İslami modernistler poligaminin yok edilmesini veya en azından sınırlandırılmasını sağlamak için şeriatın yeni yorumlarıyla ortaya çıkarken, Rus

İmparatorluğunun sınırındaki gibi hem Osmanlı eyaletlerindeki hem de yakın doğu ülkelerindeki diğer düşünürler ve yazarlar geleneksel evlilik tipine ve aile yapısına karşı doğrudan kampanyaya girişmişlerdir. Böylece İbrahim Şinasi Bey bu eskimiş adetleri tecrübesizce ilk modern oyunumuz olan Şair Evlenmesi'nde hicvetmiştir.⁴³ Sanayileşmenin ve şehirleşmenin yavaşlığına karşı 19.yy Türk kadınının ılımlı bir özgürlük hareketi içine girdiği söylenebilir.

Tanzimat'ın devlet adamları mevcut aile kurallarının ve evlilik geleneklerinin sorun yarattığını farkındaydılar. Geleneksel evliliği biraz kontrol altına almak için birkaç firman ve tembih ortaya çıkarıldı. 1844 Mayıs'ında (N. Cemaziülevvel, 1260) bir ferman şöyle buyuruyordu.

“1- Yaşı gelmiş kızların ebeveynleri müdahale etmeksizin kendi özgür istekleriyle evlenmelerine izin verilecek.

2- Başlık gibi ödentiler (metinde tekalif diye geçer) kanunsuz ilan edildiği için gelinin ailesine verilmeyecek.

18 yıl sonra 23 Rebiyülevvel 1279 (1862)'de hükümet 10 maddeli bir tembih yayınladı, aşırı düşün masrafı ve çok fakirler hiçbir ücret ödemeyecekti Bütün bunlar evliliği kolaylaştırmak içindi.”⁴⁴

19. yy yasa derlemesi olan Ahmet Cevdet Paşa'nın büyük çabasıyla borçlar hukuku alanında kanunlaşan Mecelle'de aile hukuku yer almamıştır. Tanzimat'tan sonra başlayan kanunlaştırma hareketinin son halkası, 25 Ekim 1917 tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesidir.⁴⁵ Kökten bir reform başlatılmıştır.⁴⁶ Kararnamenin asil özelliği uygulama açısından değil kamulaştırma ve hukuk tekniği açısındandır.⁴⁷ Tüm Osmanlı tebaasını din gözetmeksizin bağladığı için herhangi bir İslami toplumda türünün ilk standart kanun metnidir.⁴⁸ Kararname içten ve dıştan gelen yoğun baskılar sonucu bir buçuk sene gibi kısa bir süre yürürlükte kalabilmiş ve 19 Haziran 1919 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Toplam 157 maddeden oluşan kararname için şunları söyleyebiliriz.

1- “Mecelle'nin dışarıda bıraktığı konulardan Aile Hukukunu konu edinmiştir

2- Hanefilerin dışında görüş uygulamaya koymuştur. Aile kararnamesinden buna birkaç örnek verirsek

a- Nikah akdinin önceden ilan edilmesi mecburiyetini Maliki mezhebinden etkilenerek almıştır.

b- Asgari bülüğ (kızlar için 9, oğlanlar için 12) yaşından önce hiç

kimsenin evlendirilemeyeceği hükmünü Ebu-Bekir el-Esamm ve İbn Şübrüme'ye aittir.

c- Deli olanların evlendirilemeyeceği, Şafii'nin görüşüne dayalıdır.

d- Zorlanma ile akdedilen nikah ve boşanmanın geçersiz olacağı hükmü Hanefilerin dışındaki üç mezhebe aittir” vb.⁴⁹

2- Kararname, gayri Müslim vatandaşların aile hukukunu da düzenlenmiştir.

3- Evlenme ve boşanma resmiyete bağlanmasını ve tescilini öngörmüştür.

4- Klasik Osmanlı dili kullanılmıştır.⁵⁰

Sonuç olarak diyebiliriz ki kararname, kadına boşanma ve poligamiye karşı koruma sağladığı gibi bütün dinlerdeki Osmanlıların evliliğini devlet gözetimine aldı. Kararnamenin bu özellikleri uygulama açısından onun sonunu hazırlayan bir etken olmuştur. Çünkü kararname hiçbir kesimi memnun etmemiştir.

Aile hukuku Osmanlı toplumunda en son değişebilecek en kapalı alanlardan biridir. Kişinin ve ailenin hukuki statüsü zamanla değişir. Osmanlıda bu değişim yavaş yavaş olmakla birlikte mutlaka değişmesi gereken bir durum olduğu hep akılda tutulmuştur. Fakat son nokta Kanun-u Medeni'nin kabulüyle olmuştur. Aile hukukundaki değişimleri anlamak için 19.yy Avrupa hukukundaki iktibas da incelemek gerekir. 1915'te çıkarılıp yetersiz bir uygulamadan sonra kaldırılan Hukuk-u Aile Kararnamesi, Medeni Kanunun kabulünü bir çözüm olarak gören radikal devlet adamları için de kaynak teşkil etmiştir. Kararname kadına bir takım haklar verse de, kadının çalışma hayatında yer alması, meslek sahibi olması, diğer bir ifadeyle sosyal bir varlık olması Cumhuriyetle gerçekleşmiştir diyebiliriz. Fakat bu durumu sanayileşmenin geniş boyutlu toplumsal sonuçlarını göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekir. Çünkü Türkiye'de sanayileşme, kentleşme ve göç olaylarından en fazla etkilenen kurum aile olmuştur. Sanayileşme, aile yapısında ve fonksiyonlarında önemli değişimler meydana getirmiştir. Cumhuriyet sonrası değerlendirmeler başka bir çalışma konusudur.

Notlar

- ¹ Hikmet Celkan, "Aile Kurumunda Süreklilik ve Değişme" **Türk Aile Ansiklopedisi**, c.1, İstanbul, 1991, s.28.
- ² Hüseyin Akyüz, **Türk Eğitimcileri 1**, M.E. Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2001, s.143.
- ³ Ziya Gökalp, **Türk Uygarlığı Tarihi**, Haz:Yusuf Çotuksöken, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1991, s.103.
- ⁴ Dişevat Ah, **Yabancılarla Eski Türkler**, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1978, s.82.
- ⁵ Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı 1**, Türk Dil Yayınları Kurumu, Ankara, 1994, s.27.
- ⁶ Akyüz, a.g.e. s.12.
- ⁷ S. Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1947, s.33.
- ⁸ Dilaver Cebeci, **Tanzimat ve Türk Ailesi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1993, s.88.
- ⁹ Necmettin Sadak, **Sosyoloji**, Maarif Matbaası, Ankara, 1941, s.110.
- ¹⁰ Gökalp, a.g.e. s.237.
- ¹¹ Halil Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya, 1988, s.39.
- ¹² A.Kurtkan Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s.388.
- ¹³ Cin, a. g. e. s.31-32.
- ¹⁴ Bilgiseven, a.g.e. s.300.
- ¹⁵ Cin, a.g.e. s.34.
- ¹⁶ Cin, a.g.e. s.39.
- ¹⁷ A.Hamdi Akseki, **Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı**, Sadeleştiren:Arslan Aydın, Nur Yayınları, Ankara, 1991, s.207.
- ¹⁸ Cin, a.g.e. s.39.
- ¹⁹ Akseki, a.g.e. s.208.
- ²⁰ Cin, a.g.e. s.44.
- ²¹ Ali Bardakoğlu, "Aile Hukukumuzun Tarihi Gelişimi", **Tarihi Akışı İçerisinde Türklerde Aile Sempozyumu Bildirileri**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1990, s.16.
- ²² Cin, a.g.e. s.45.
- ²³ Bardakoğlu, a.g.e. s.16.
- ²⁴ Akyüz, a.g.e. s.118.
- ²⁵ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, Çev:Reşit Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.324.
- ²⁶ Kınalızade Ali Efendi, **Ahlak-ı Alai**, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1976, s.33.
- ²⁷ Gazali, **İhyau Ulumi'd-din**, Çev:Ahmet Serdaroğlu, c.2, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1985, s.81.
- ²⁸ Bardakoğlu, a.g.e. s.18.
- ²⁹ M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta, İstanbul, 1985, s.85.

³⁰ Cin, a.g.e. s.281-283.

³¹ Akyüz a.g.e. s.289.

³² Kınalızade, a.g.e. s.58-59.

³³ Kınalızade, a.g.e. s.40.

³⁴ Aydın, a.g.e. s.272.

³⁵ Aydın, a.g.e. s.272.

³⁶ İlber Ortaylı, **Family In Turkish Society**, Turkish Social Science Association, Ankara, 1985, s.93.

³⁷ Aydın, a.g.e. s.291.

³⁸ Ortaylı, a.g.e. s.95.

³⁹ Şirin Tekeli, **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1984, s.193.

⁴⁰ Aytunç Altındal, **Türkiye'de Kadın**, Birlik Yayınları, İstanbul, s.142-143.

⁴¹ Ortaylı, a.g.e. s.97.

⁴² Ortaylı, a.g.e. s.99.

⁴³ Ortaylı, a.g.e. s.101-102.

⁴⁴ Ortaylı, a.g.e. s.103.

⁴⁵ Bardakçioğlu, a.g.e. s.20.

⁴⁶ Ortaylı, a.g.e. s.103.

⁴⁷ Bardakçioğlu, a.g.e. s.20.

⁴⁸ Ortaylı, a.g.e. s.103.

⁴⁹ **Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnamesi**, Yayına Hazırlayan: Orhan Çeker, Mehir Vakfı Yayınları, 1999, s.10-12.

⁵⁰ A.g.e. s.10-12.